

УДК 811.111:811.16

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЕКСПРЕСІЇ В НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ**Радецька С. В.**

*У статті проводиться дослідження категорії експресії та споріднених з нею лінгвістичних понять та їх функціонування в науково-популярній літературі.
Ключові слова: експресія, експресивність, науково-популярна література.*

В статье проводится исследование категории экспрессии и связанных с ней лингвистических понятий, а также особенности их функционирования в научно-популярной литературе.

Ключевые слова: экспрессия, экспрессивность, научно-популярная литература.

The category of expression and related linguistic categories are analyzed in this article. Their functioning in the popular scientific literature is investigated.

Key words: category of expression, expressiveness, popular scientific literature.

В сучасній лінгвістиці представлено багато робіт вчених, які досліджують питання категорії експресії та пов'язані з нею лінгвістичні поняття. Дослідженням питань категорії експресії та споріднених з нею лінгвістичних понять займалися такі вчені як О. С. Ахманова, О. І. Єфімов, В. А. Чабаненко, Н. І. Бойко, А. І. Арнольд, В. Г. Гак, Н. А. Лук'янова, В. І. Шаховський та ін. Категорія експресії відіграє значну роль у процесі організації як письмового так і усного висловлювання, і тому актуалізується у різних функціональних стилях.

У даній статті досліджуються засоби актуалізації категорії експресії, а саме їх функціонування у науково-популярному підстилі.

Актуальність дослідження полягає у тому, що у нашій статті, на основі аналізу досліджень вчених-лінгвістів, подається визначення категорії експресії з позиції її функціонування у мові та у мовленні. Проведене нами дослідження стосується визначення рівня тотожності категорії експресії зі спорідненими з нею лінгвістичними поняттями, а також їх функціонування у науково-популярній літературі, яка завдяки науково-технічним досягненням та відкриттям вчених у різних галузях користується високим попитом серед широкого кола читача.

Адекватний переклад науково-популярних видань запобігає непорозумінню між автором та читачем, а повноцінне відтворення засобів експресії, які виражають суб'єктивне ставлення автора з приводу певного питання, у повній мірі активізує прагматичний потенціал твору, чим і пояснюється актуальність дослідження засобів експресії.

Метою нашої статті є визначити засоби актуалізації категорії експресії у науково-популярній літературі, де на відміну від художнього тексту вони є менш поширеними, але відіграють не менш значну роль.

Експресія це складна лінгвостилістична категорія, яка функціонує у різних функціональних стилях мови.

За визначенням Чабаненка В. А., **експресія** – це підсилення виразності (процес), а **експресивність** – підсилена виразність (результат), така властивість мовного знака, яка деавтоматизує його сприйняття, підтримує загострену увагу, активізує мислення, викликає почуттєву напругу читача [9, с. 7]. Тобто **експресія** – це підвищення виразності, а **експресивність** – це збільшена та підсилена виразність.

На думку Бойко Н. І., **експресивність** – це семантико-стилістична суперкатегорія, яка виявляється в смисловій моделі слова через окремі складові, що входять до денотативного, конотативного або образного макрокомпонента і яку можна визначати й аналізувати тільки у зв'язку з ними [3, с. 30].

Арнольд А. І. під **експресивністю** розуміє таку властивість тексту чи частини тексту, яка передає смисл з підсиленою інтенсивністю і має своїм результатом емоційне чи логічне підсилення, яке може бути чи не бути образним [1, с. 79].

Категорія експресії впливає на цілий комплекс психічних, соціальних та внутрішньомовних факторів. Вона зумовлена емотивною та естетичною функціями мови. Серед її споріднених лінгвістичних явищ наступні категорії: експресивність, інтенсивність, модальність.

Вчені поділяють категорію експресивності на семантичну та стилістичну експресивність. Професор Лук'янова Н.А. розглядає експресію як **семантичну категорію експресивності**, яка пов'язана з експресивною функцією мови, "що має певну систему засобів на різних рівнях мови, які слугують для її реального втілення [7, с. 79]". Шаховський В. І. розглядає **стилістичну експресивність** як мовленнєве явище, що "свідомо формується автором за допомогою системи експресивних засобів та стилістичних прийомів [10, с. 33]".

Стилістична експресивність має дещо спільне з виразністю, вона формується автором як мовленнєве явище, а тому є властивістю мовлення. Семантична експресивність, що обумовлена експресивною функцією мови, розглядається як мовне явище. Ми ж, дослідивши різні думки вчених з приводу цього питання, висновуємо про те, що поняття стилістичної експресивності та семантичної експресивності тісно пов'язані між собою, оскільки стилістична експресивність формується автором як мовленнєве явище, а семантична експресивність, що обумовлена експресивною функцією мови, також виражається у мовленні.

Отже, категорія експресивності є семантико-стилістичною категорією, що надає тексту властивість передавати смисл з підсиленою інтенсивністю. В результаті актуалізації категорії експресивності відбувається емоційне або логічне підсилення виразу, яке може бути чи не бути образним. Експресивність градується за допомогою використання інтенсифікаторів, які є засобами категорії інтенсивності. Наявність інтенсивності та образності розмежовує експресивні та неекспресивні одиниці. Отже, якщо відбувається інтенсифікація оцінки, або присутній образний елемент, то вираз набуває експресивності.

На думку О. С. Ахманової експресія притаманна переважно текстам художнього твору і є "виражально-зображальною якістю мовлення, що відрізняють його від звичайного (або стилістично нейтрального) і надають йому образності та емоційного забарвлення" [2, с. 524]. Художні твори насичені художніми засобами, які є індикаторами експресивності, актуалізуючи категорію експресії. В художньому творі інформація буває різною: інтелектуальною, естетичною та емоційною. Всі ці види інформації впливають на читача. Такий вплив досягається за допомогою використання у художньому творі стилістичних засобів на різних рівнях.

У творах наукового стилю також актуалізуються категорії експресії та експресивності. Н. С. Валгина стверджує, що цілцю експресії в науці є доказовість (так звана інтелектуальна експресивність) [4, с. 165].

Що стосується текстів наукового стилю, то вони розраховані на логічне, а не на емоційно-чуттєве сприйняття. Проте наука та техніка – це не лише логіка, а інколи й джерело складних емоцій. Отже, образна лексика та експресивні конструкції вживаються у науковій літературі, але частотність їх використання градується в залежності від підстилю, жанру, призначення, читацької аудиторії, індивідуальності автора, предмета викладу та ін. [4, с. 155].

Функції образу в науковій літературі відрізняється від його функцій у художній літературі. Це функція **наглядно-конкретизуюча** [4, с. 165]. Наукові поняття у науковій літературі пояснюються за допомогою образу. Рівень емоційності у мові визначається проявом авторської індивідуальності у науковому тексті.

Більшість жанрів наукової літератури повністю позбавлені експресивних засобів, вони втілені у строгому нейтральному стилі. Можна вважати, що наявність експресивних засобів у науковому тексті є його відхиленням від стилістичних норм. Відхилення від норми можуть відбуватися на будь-якому рівні: графічному, фонетичному, лексичному, морфологічному, синтаксичному, на рівні

образів та сюжетів [1, с. 73]. Нерідко доводиться спостерігати картину, коли саме відхилення від норми створює стилістичний ефект у творі.

Однією з головних **цілей** науково-популярного видання є формування наукового світогляду читача. Світоглядна функція передбачає виклад в науково-популярній книзі природничо-наукових знань і законів природи, висвітлення досягнень в розробці теоретичних проблем, що відкривають нові перспективи науки і на її основі нові можливості прогресу виробництва. Прикладами наукових рішень, що зробили особливий вплив на розуміння об'єктивної реальності світу, були теорія природного відбору Дарвіна, періодичний закон Менделєєва, вчення про умовні рефлекси Павлова т. ін.

Науково-популярний підстиль вміщує у себе основні ознаки наукового стилю такі як логічність викладу інформації, чіткість композиції, використання складних синтаксичних конструкцій, велику кількість зворотів, вживання термінів та абстрактної лексики, але разом з тим, враховуючи що цей підстиль використовується для популяризації та пропаганди знань, він вміщують в себе усі ознаки науково твору, але ще й має свої характерні лише даному підстилю ознаки.

Специфіка науково-популярного тексту визначається його адресованістю широкому колу читачів, наявністю в ньому нової інформації, що подається як "зрозуміле". Такий спосіб подання інформації значною мірою досягається тим, що в науково-популярному тексті доказ наукових фактів здійснюється не через логіку розумових операцій, а через емоційність прикладу та ілюстрацій [6, с. 221].

Широко використовується у науково-популярній літературі такий прийом як авторські відступи, які створюють паузи у подачі інформації. Вони вносять до тексту динамізм та емоційність: *"I noted earlier that as many as half a million cells might be generated per minute, on average, for the first four months of gestation in humans. How and when does this happen? [11, с. 2]"* – **"Я помітив раніше, що, в середньому, аж півмільйона клітин може утворюватися у людей за хвилину у перші чотири місяці вагітності. Як і коли це відбувається?"**.

Щоб надати викладу більшої цікавості та встановити контакт з читачем автор науково-популярного твору може використовувати прийоми постановки запитань, які також активізують розумову діяльність читача та полегшити сприйняття інформації: *"I noted above that virtually all neurons are generated by about birth or certainly by six months of age. Thus, what underlies the remarkable growth of the brain in the first three to five years of life? [11, с. 2]"* – **"Вище я зазначив, що фактично всі нейрони утворюються перед народженням, чи у шість місяців напевне. Отже, що лежить в основі надзвичайного росту мозку у перші три-п'ять років життя?"**.

На відміну від текстів науково стилю, де прийнято вживання безособових речень, у текстах науково-популярного підстилю розповідь може йти від першої особи однини та множини, що у текстах виступає засобом **діалогізації**: *"We shall come back to this notion late."* – **"Нам слід повернутись до цієї ідеї пізніше [11, с. 48].", *"As I noted earlier, many neural systems are involved in language, so lesions in other parts of the brain can also cause language deficits [11, с. 60]."* – **"Як я зазначив раніше, у процес мовлення залучено безліч нервових систем, тож ураження іншої частини мозку може спричинити дефекти мови"**.**

З метою привернення уваги читача на певні риси предмета автор вдається до використання у творі **перифраза** – троп, який полягає у заміні назви предмета описовим зворотом, вказуючи його істотні, характерні ознаки [1, с. 104]. Вони часто містять метафори, оцінну лексику, епітети і виконують естетичну функцію: *"This brilliant invention is a product of Newton's mature years: It apparently has no antecedent in his published or unpublished writings [13, с. 3]."* – **"Це блискуче відкриття є результатом років зрілості Ньютона: про це очевидно не згадується у жодних опублікованих та неопублікованих працях."** Фразеологізм "роки зрілості" виконує роль **евфемізму** з метою пом'якшення прямоти висловлювання.

Одним з найпоширеніших прийомів, які автор використовує з метою зацікавити читача є **порівняння**. Саме завдяки проведенню аналогії з відомими явищами та предметами автору вдається популяризувати складні наукові явища: *"In the case of the foveal cones, the packing geometry is regular enough to produce*

moiré patterns that look like zebra stripes [11, с. 13].” – “У випадку з фовеальними кутом зору, структура елементів насадки є досить правильною аби створити муаровані візерунки, які схожі на смуги зебри.”, “The very power structure worked as a great recording machine shaping the past in its own image [11, р. 23].” – “Саме режим спрацював як головний пишучий апарат формуючи минуле на власний розсуд”.

Використання **риторичних питань** робить текст яскравим та емоційно-експресивним. Риторичні питання підтверджують або заперечують будь-яке твердження, за граматичним оформленням представлені питальними реченнями: “*And what do I say? I have my own learned-in-the-trenches advice after a year of relandscaping our backyard...* [12, с. 43].” – “Про що це я? Після року переландшафтування нашого заднього подвір'я, я здобув земельно-скопувальний досвід ...”.

Акумуляція однотипних синтаксичних одиниць створює **градацію**: “*What about the adult brain? How hard-wired is it? Once it is injured, is recovery possible or are we stuck with just what was there before the injury? Recent studies suggest that the adult brain is much more plastic than was long believed, but how much plasticity can there be? What about the influence of genes on behavior? How do genes and behavior relate? This contentious subject has generated volumes—with highly polarized views* [11, с. 3].” – “А що ж з мозком дорослої людини? Наскільки твердо він “змонтований”? А у випадку його ураження одужання можливе, а чи ми забудемо все, що відбулося раніше? Останні дослідження стверджують, що мозок дорослої людини більш пластичний, ніж як довго вважали раніше, але наскільки пластичним він може бути? А що до впливу ген на поведінку? Яке відношення мають гени до поведінки? Ця суперечлива тема створила книжні томи з абсолютно протилежними поглядами.”

Розмовна лексика сприяє імітації невимушеної персонально адресованої неофіційної мови. Вживання просторіччя на ряду з науковою лексикою привносить в науково-популярний текст відтінки емоційності, образності: “**A number of things are going on, including an increase in the number of glial and other supporting cells, growth of blood vessels...** [11, с. 10]” – “**Немало чого продовжує свою справу, включаючи збільшення кількості нейрогліальних та опорних клітин, ріст кровоносних судин...**”, “*At nine months of gestation, the brain overall looks quite adult, but it has far to go.*” – “На дев'ятому місяці вагітності мозок в цілому виглядає як мозок дорослого, але йому ще рости і рости.”

Використання загальноновживаної лексики у науково-популярному тексті допомагає автору наглядно пояснити явище, що сприяє популяризації наукового знання: “*We see motion all around us. **Leaves fall; waves break; heavenly bodies move. What causes motion? The answer is interaction. Interaction makes the world tick*** [11, с. 27].” – “Навколо нас все рухається. **Листя падає; хвилі розбиваються; небесні тіла рухаються. Що спричиняє рух? Відповідь – це взаємодія. Взаємодія “керує” світом**”.

Деколи для експресивності та зацікавлення читачів автори використовують оказіоналізми які насичені узуальною експресією: “*I have my own **learned-in-the-trenches advice after a year of relandscaping our backyard...*** [12, с. 10]” – “Після року **переландшафтування нашого заднього подвір'я, я здобув земельно-скопувальний досвід...**”

Автори науково-популярних творів часто використовують пряму мову, аби підтвердити авторські судження активізувати та створити ефект реальності: “*White presented an especial difficulty. In his first paper, Newton wrote of white: ‘**There is no one sort of Rays which alone can exhibit this. ‘Tis ever compounded, and to its composition are requisite all the aforesaid primary colours**’* [13, с. 13].” – “Білий становить собою певну складність. У своїй першій праці Ньютон написав про білий колір: “**Не існує жодного променя, який сам по собі може так проявлятися. Цей колір складений, для його утворення необхідні всі вищезгадані основні кольори**”.

Як і художня література науково-популярна література містить емоційну та естетичну інформацію. Але, якщо в художньому творі образність – це неодмінна ознака стилю, то в науковому вона використовується принагідно, для доведення

вже сформованої думки, отже в науково-популярному творі той чи інший образ може бути замінений без будь-якої втрати ходу наукового доведення думки. Специфіка функціонування та як наслідок особливості перекладу засобів вираження експресії в науково-популярній літературі буде становити тематику наших подальших досліджень.

Література

1. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык. Учебник для вузов / И. В. Арнольд. – М.: Флинта, Наука, 2002. – 311 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – 2-е изд., стер. – М.: УРСС : Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
3. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика : семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : Монографія [Текст] / Н. І. Бойко. – Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2005. – 552 с. – Бібліогр. : С. 446-501.
4. Валгина Н. С. Теория текста: Учебное пособие. – М.: Логос, 2003. – 280 с.
5. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
6. Кутузова Г. И. Междисциплинарные связи в обучении иностранных студентов / Г. И. Кутузова. – СПб.: Изд-во Политехн. ун-та, 2008. – 378 с.
7. Лукьянова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления / Н. А. Лукьянова. – Новосибирск: Наука, 1986. – 227 с.
8. Маевский Н. Н. Особенности научно-популярного стиля: автореф. дис. канд. филол. наук / Н. Н. Маевский. – Ростов-на-Дону, 1979. – 25 с.
9. Чабаненко В. А. Основы мовної експресії / В. А. Чабаненко. – К.: Вища школа, 1984. – 168 с.
10. Шаховский, В. И. Экспрессивность и оценка – компоненты детонации / В. И. Шаховский // Образные и экспрессивные средства языка. – Ростов-на-Дону: Ростовский Государственный Педагогический Университет, 1986. – С. 32.
11. Dowling J. The great brain debate / J. Dowling. – Washington D. C.: Joseph Henry Press, 2004. – 179 p.
12. Marken B. A small thinker / B. Marken / Garden design. – Apr 2006. – P. 10.
13. Shevell S. The science of color (2nd ed.) / S. Shevell – London: OSA, 2003. – 325 p.